

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Vera Blažević Krezić, Tanja Kuštović, Žagar Mateo
**BIBLIJSKI TEKSTOVI URAŠKIH PROTESTANTSKIH
IZDANJA U SUODNOSU**

Biblijski se tekstovi u izdanjima hrvatskoga protestantskoga kruga u Urachu i Regensburgu sredinom XVI. stoljeća pojavljuju u više naslova i izdanja: u dvama izdanjima Novoga testameta objavljenoga u Urachu (glagoljičkom 1562/1563. i ćiriljičkom 1563.), te u lekcijama također u Urachu objavljenih *Postila* (glagoljičkoj 1562., ćiriljičkoj 1563), kao i u latiničkoj objavljenoj u Regensburgu 1568. godine. Ovom će se prilikom usporediti stanje na reprezentativnom korpusu lekcija koje su zasvjedočene u svih pet otisnutih predložaka. Već je uočeno da je jezično stanje među svima njima različito, a u radu se po jezičnim razinama (pravopisnoj, grafematskoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj) nastoje prepoznati smjerove priređivačevih interveniranja. S obzirom na golemu važnost prvoga cjelovitog novozavjetnog prijevoda na hrvatski jezik u kontekstu novovjekovnih smjernica oblikovanja književnih jezika u Europi, kao i u kontekstu čitave vertikale povijesti hrvatskoga književnog jezika, osobito je važno suočiti se s dilemama koje su imali hrvatski glagoljaši odustajući od crkvenoslavenskoga jezika i priklanjajući se čakavštini uz uključivanje elemenata štokavskoga i kajkavskoga narječja.

Ključne riječi: *Biblija*, protestantski prijevod Biblije, *Novi Testament*, *Postila*, glagoljica i ćirilica

Dosadašnja istraživanja jezika hrvatskih protestantskih izdanja uspjela su, osim upućivanja na različite izravne predložke (slovenski Trubarov prijevod Novog testameta, latinički i(li) ćiriljički čakavski lekcionar crkvenoslavenskog oslonca), iskristalizirati dojam o dinamičnom jeziku, s mnogo neujednačenih osobina koje su upućivale na hibridan karakter jezika (Fancev 1916, Bratulić 1983, Matešić 1992, Jembrih 2006, Čupković 2010, Damjanović 2010. i dr.). S vremenom je stručnjacima, osim dominantnoga čakavskog (uz ostatke slovenskoga odnosno kajkavskoga), postao zamjetan i štokavski sloj za koji se s vremenom pokazalo da je zasigurno smišljeno zastupljen slojem karakterističnih riječi (*tko, što, sav, u...* nasuprot čakavskima *ki, ča, vas, v/va*) i to u prvom dijelu glagoljskoga *Novog Testameta* (gNt1), koji je pak već u drugom dijelu gNt i u ćiriljičkom Nt (oba iz 1563.) gotovo posve uklonjen (Žagar 2018). Taj štokavski sloj mogao je dijelom biti preuzet iz južnih čakavskih predložaka, zacijelo bliskih Dubrovniku, latiničkih ili ćiriljičkih tekstova, a vjerojatno obojih. Mogao je to biti i sloj uključen s obzirom na krajiško stanovništvo u okolici Metlike, gdje su već

nekoliko desetljeća živjeli novoštokavci izbjegli pred Osmanlijama. Sve dok se ne provedu temeljita i iscrpna istraživanja distribucije raznolikih rješenja teško će se doći do konkretnijih rezultata u razlikovanju zastupljenosti hrvatskih narječja i dijalekata, i zbog toga što je za 16. stoljeće teško u morfologiji pratiti razlike između štokavštine, dalmatinske čakavštine (kojom su bili pisani predlošci) i središnjoistarske čakavštine (kojoj su pripadali materinji idiomi istarskih glagoljaša/protestanata), a i zbog nedostatka regionalno određenih rječnika srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga korpusa hrvatskih tekstova. Gotovo čitavo vrijeme ovoga velikog uraškog projekta, s obzirom na sve razine prepletanja jezika, glavne organizatore – Trubara i baruna Ivana Ungnada – pratile su sumnje u adekvatnost prijevoda: njegovu točnost, s jedne strane, ali i razumljivost na razmjerno širokom prostoru kamo su izdanja namijenjena – s druge. Neprestance su stoga poticali njihovu kontrolu i dotjerivanje. Takav pristup, udružen s ambicioznim i pionirskim namjerama da knjige budu namijenjene širokom krugu južnih Slavena, zacijelo su osnovni razlog za veliku dinamiku razlika, od izdanja do izdanja, na svim razinama.

Tek nakon što smo kao kulturna zajednica dobili napokon, prije pet godina odnosno tri (2013, 2015) transliterirana oba dijela glagoljičkog Nt, te u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost proveli temeljitu usporedbu s ćirilčkim izdanjem, pošto je u okviru istoga projekta („Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.“)¹ transliterirana *Postila* u oba slavenska pisma (i s uvidom u latiničko izdanje), te pošto raspoložemo u okviru spomenutoga projekta programom za analizu učestalosti i distribucije oblika u tekstovima, u stanju smo usporediti dinamiku različitosti istoga biblijskoga teksta u čak pet inačica, nastalih od siječnja 1562. pa sve do 1568. godine. U ovaj niz mogli bismo načelno uključiti i autograf Konzulova oglednoga prijevoda glagoljskoga Nt iz 1560. koji je faksimilom i u transliteraciji objavio Alojz Jembrih (2016: 85-105). Zbog kratkoće toga uzorka, usporedba je vrlo ograničena pa je ostavljamo nekoj drugoj prilici. Sačuvano je samo deset stranica koje je transliterirala Vesna Badurina Stipčević, a sadržavaju u cijelosti prvu glavu Djela apostolskih (1, 1-26) te devetu glavu Ivanova evanđelja (9,1-41).² Posrijedi

¹ Projekt se provodi pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a financira ga Hrvatska zaklada za znanost (2015-2019), i na njemu su sudjelovali i sudjeluju istraživači Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, Stjepan Damjanović, Ivana Eterović, Tanja Kuštović i Mateo Žagar.

² U prvom dijelu gNt (1562) ulomak iz Dj1 stoji na stranicama 160A [339] –161A[341], a Iv 9 na 140A [299] – 141B [302]. Na stranicama s transliteriranim tekstom Konzulova autografa stoji paginacija, zacijelo iz sveska u kojemu se nalazi u Bečkom državnom arhivu (pod

je dakle uzorak koji je Trubar preko vojvode Krištofa u srpnju 1560 bio poslan Maksimilijanu II., kako bi kvalitetu prijevoda mogao potvrditi sam car (Bučar 1910: 43, 90; Jembrih 2016: 32-33, 70).

Biblijske uzorke iz pet različitih uraških izdanja već smo usporedili u jednom od prošlih radova i to ponajviše na leksičkoj razini, te donijeli zaključke o međusobnom grupiranju. Usporedili smo dakle usporedne dijelove u prvom dijelu glagoljskog Novog testameta /gNt1/ (12. I. 1562.), glagoljskoj Postili /gP/ (otisnutoj 30. X. 1562.), ćirilskoj Postili /ćP/ (1. I. 1563.), u drugom dijelu glagoljskog Novog testameta /gNt2/ (otisnutom sredinom 1563.) i ćirilske Novom testametu /ćNt/ (4. V. 1563.), te latiničkoj Postili /IP/ (tiskanoj u Regensburgu 1568.). Ključne su se spoznaje svodile na činjenicu da su se u pogledu jezika (odnosa čakavštine prema crkvenoslavenskome i štokavskome) razlike provodile s obzirom na vrijeme kada su izdanja otisnuta, a ne na pismo kojim su pisana. Latinička Postila iznjedrila je svoje posebnosti, već i po tomu što je bitno kasnije otisnuta i u drugoj tiskari, dok se za sva prethodna izdanja ustanovila prva polovica 1563. kada se provela velika redakcija prijevoda i izvršen očigledan zaokret u smjeru konzervativizacije grafijskog izraza, leksičkog odabira, a ponešto i gramatičkog izraza. To je, osim uklanjanja štokavskoga sloja, značilo i povratak tradicionalnoj ortografiji, te nešto veću zastupljenost crkvenoslavenskoga leksika. Ćiriličko izdanje Nt ujednačenije je u jeziku s gNt2 (jer oba su tiskana sredinom 1563.), nego s ćP. Očiglednima su se pokazala i poklapanja isključivo između gP i ćP, što znači da se i o relaciji između knjiga iste funkcije vodilo računa. (Žagar, 2019.).

Kako bismo konkretnim razlikama i sličnostima potkrijepili spomenute teze i kako bismo uputili na neobičnu dinamiku promjene rješenja, koja često i nisu funkcionalna, podastrijet ćemo nekoliko tipova razlika.

Grafemski sustav svih izdanja naših protestanata funkcionalno je pročišćen, skrojen za potrebe fonološke naravi jezika. Razlike koje u našem korpusu prepoznajemo nisu velike, ali zasigurno svjedoče o različitom odnosu prema tradiciji. Na ovoj razini usmjerili smo ovom prilikom pozornost tek na uobičajena znakovita rješenja za procjenu odnosa koji nas zanima: pisanje jerova, đerva i jata.³ Naša je usporedna analiza pokazala kako se u gP (otisnutoj u listopadu 1562.) jerovski znakovi (štapići i apostrofi) bilježe učestalije (iako ne dosljedno) negoli u goto-

signaturom: Österreichische Akten, KRAIN, Karton 2, Fasz. 3): 179f-181r (Dj 1, 1-26), te 184r-186r (Iv 9, 1-41) (Jembrih 2016: 87-105).

³ U posebnoj smo raspravi protumačili odnos karakterističnih štokavizama: *čto [što]*, *s(a)v-*, *tko* u gNt1, gNt2 te u ćNt. (Žagar 2018)

vo deset mjeseci ranije otisnutome prvome dijelu gNt, odnosno više u skladu s crkvenoslavenskom tradicijom (na kraju riječi iza suglasnika, uz slogotvorne *r* i *l*, itd.). Kao što će se pokazati i na drugim razinama, već je nakon tiskanja gNt1 očigledan postupak zaokret prema tradicionalnijim rješenjima, do čega je dovela ili ponovna redaktura ili pak izostanak redakture koja je bila provedena u gNt1. Uzorak usporednih primjera izgleda ovako: *kad* (gNt1 12A) : *kadb* (ćNt 12B, ćP 175r-175v) : *kad* (gP 158v-159r) : *kad* (IP 994-995); *njim* (gNt1 12A) : *njimь* (ćNt 12B, ćP 175r-175v) : *njim* (gP 158v-159r) : *k njim* (IP 994-995); *jedan* (gNt1 12A) : *jedanь* (ćNt 12B, ćP 175r-175v) : *jedan* (gP 158v-159r) : *jadan* (IP 994-995); *on hip* (gNt1 4B) : *onь hipь* (ćNt 4B-5A, ćP 175r-175v) : *on hip* (gP 168r); *plav* (gNt1 4B) : *plavь* (ćNt 4B-5A, ćP 175r-175v) : *plav* (gP 168r); *jedan ot* (gNt1 4B) : *jedanь otь* (ćNt 4B-5A, ćP 175r-175v) : *jedan ot* (gP 168r); *Bliznac* (gNt1 158A-158B) : *Bliznacь* (ćNt 165A-165B, ćP 188r-188v) : *Bliznac* (gP 170v-171r); *osmeh dneh* (gNt1 158A-158B) : *osmehь dnehь* (ćNt 165A-165B, ćP 188r-188v) : *osmeh dneh* (gP 170v-171r).

I pisanje *đerva*, posebnoga glagoljskoga slova za glas /j/, dobar je indikator veza s glagoljskom tradicijom. Iako se pojavljuje na puno stabilnih, za hrvatski crkvenoslavenski jezik uobičajenih primjera (*anjel*, *evanjelie*; *rojen*), u gNt1 neuobičajeno se često upotrebljava i za „obične“ glasove /j/ koji se nisu razvili prema prasl. skupini „d+j“ niti prema grčkome mekanome „g“. Iako je takvo pisanje *đerva* i u hosl. tekstovima katkada zamjetno, zasigurno nije tipično i odraz je otklona od tradicionalne csl. norme (Gadžijeva 2014: 61-64). S obzirom na nesklad između gNt1 i tradicije, mogli bismo pomisliti da predložak za gNt1 nije bio glagoljički, odnosno da se tek u gNt2 i gP provelo poravnanje s glagoljskim tradicionalnim uzusima. Ili se pak za gNt1 provodila redaktura „pomlađivanja“ koja za kasnija izdanja nije provedena. Navodimo nekoliko razlikovanja uporabe *đerva* u korpusu: *jere* (gNt1 32B-33A) : *jere* (ćNt 34A-34B) : *ere* (gP 155r-155v, ćP 171v-172r); *on jim* (gNt1 158A-158B) : *onь imь* (ćNt 165A-165B) : *on jim* (gP 170v-171r) : *onь iimь* (ćP 188r-188v); *vij* (gNt1 158A-158B) : *vii* (gP 170v-171r) : *vii* (ćNt 165A-165B, ćP 188r-188v); *ja* (gNt1 34B-35A, gP 173v) : *ja* (ćNt 36B, ćP 191r-191v); *svoje* (gNt1 34B-35A) : *svoje* (ćNt 36B, gP 173v, ćP 191r-191v); *anjelov* (gNt1 107B-108A) : *angelov* (gP 101r-101v) : *angelovь* (ćNt 112B-113A, ćP 111r-112r) : *anjelov* (IP 643-644); *rojen* (gNt1 127B-128A) : *rojen* (gP 96v-97r) : *rojensь* (ćP 106r-107r) : *preporojensь* (ćNt 133B-134A) : *rojen* (IP 629-630). Osobito je zanimljivo uočiti da se stanje u gP na ovoj razini poklapa sa stanjem u gNt1. Eventualne razlike između gNt1 i gP svode se na dosljednije bilježenje *đerva* u gNt, i to u svim istaknutim položajima (kao ustupak izgovoru): za „obični“ glas /j/, za čakavski (i hosl.) refleksi prasl. skupine „d+j“, u tuđicama – prema grčkome mekanome „g“,

odnosno na izbjegavanje đerava u gP – napose kod bilježenja inicijalnoga i intervokalnoga /j/ (kao u primjeru *ĵim : imĵ*), potom u vidu njegove zamjene slovom g u grecizmima, iako takvih primjera – inače svojstvenih ćiriličkim izdanjima – ima i u gNt1: npr. *angeli* (gNt1 25B-26A, ćP 251r-251v, ćNt 26B-27A) : gP *anjeli* (226r-226v). Navedeni je postupak moguće okarakterizirati kao *arhaiziranje* grafije gP u odnosu na gNt1. S druge pak strane, on može ukazivati na izostanak redakture provedene u gNt1, osobito ako se bilježenje đerava dovede u vezu s (ne)dosljednošću bilježenja jerovskih znakova u gNt1 i gP.

Čuvanje slova jata, unatoč nepostojanju njegova posebnog glasovnog odraza u XVI. st., zasigurno je bilo poželjan odraz želje za čuvanjem ortografijskoga kontinuiteta prema tradiciji (i ćiriličkoj i glagoljičkoj), utoliko više što se mogao glasovno ostvarivati sukladno okružujućoj govornoj podlozi. Premda bismo očekivali, sukladno cjelokupnom konceptu književnoga jezika u protestanata, da se izbjegnu slova koja nisu posve transparentnog i ujednačenog, jasno prepoznatljiva izgovora, kod uporabe jata do toga nije došlo. Lako je pretpostaviti da je upravo različitost njegove realizacije u govorima na prostorima kojima su nove knjige bile namijenjene bila svojevrsna prednost. Odnos jata i njegovih odraza (e/i) u našem korpusu (ne gledajući gramatičke morfeme) izgleda ovako (ne računamo uporabu za /ja/, na početku riječi i iza vokala, koja se – uostalom – jako rijetko primjenjuje): na dvije stranice gNt1 (5B-6A) omjer jatova i njegovih odraza iznosi: 4 : 18.⁴ Na istome mjestu u ćNt stoji 10 jatova.⁵ Činjenica da jatovi u ćNt, a ni u gNt1, uglavnom ne stoje na etimološki opravdanim mjestima čvrsto govori da je malo vjerojatno kako su predlošci bili crkvenoslavenske tradicije (glagoljički ili ćirilički), nego upravo latinički, s povremeno dodanim jatom, gotovo radi svojevrsnoga „kolorita“. Za razliku od gNt1 gdje je računalo izbrojilo 2067 jatova, u gNt2 taj broj iznosi trećinu više, 3033 primjerka. Priključena tablica razlika govori, s jedne strane, u prilog postupnom povećanju udjela jata nakon objavljivanja gNt1, dakle već od gP, no s druge strane – u nekim je grozdovima (npr. u Matejevu evanđelju) očigledno i da se u ćNt pojačava udio s refleksima jata, pogotovo ikavskima. Tablica svjedoči i o vrlo dobroj usklađenosti između gP i ćP; vrlo su rijetki primjeri gdje se one razilaze. To zasigurno govori da su snažnije promjene koje su zahvaćale biblijski tekst u ćNt nastupile nakon objavljivanja ćP.

⁴ Primjeri su u riječima *něvridna, na svitnacě, děla, tebě*.

⁵ Ovdje su primjeri s jatom: *postavlěnъ, na svitnacě, děla, u kralěvstvu (2x), naizadněga, něje, bolě (2x), ostavlěnu*. Zanimljivo je da u gotovo svim primjerima (osim *na svitnacě, děla*) ne stoji na mjestu etimološkoga jata, nego prije za izgovor /je/, odnosno kao signalizator omekšanog čitanja prethodnoga sonanta.

Također, uvid u popis razlika između gNt1 i ćNt dobro pokazuje kako je tamo razlika u uporabi jata također velika: osim isticanog preferiranja ikavskih oblika (Fancev 1916a: 165), u ćNt nalazimo i vrlo velik broj oblika s jatom umjesto oblika s njegovim refleksom, kako stoji u gNt2. Prisutna su dakle oba procesa, uz nešto veću učestalost pisanja ikavskoga refleksa. Kada objavimo popis svih razlika, razmjeri će se lako provjeriti, kao i prepoznavati različiti ritam tih promjena, ovisno o kojem je dijelu Nt riječ.

Također, ogleda se u podosta primjera i povezanost svih izdanja kroz primjere koji se pišu s jatom u gNt1. I ćP je često u tom pogledu puno bliža glagoljičkom Novom testamentu, nego što je bliska s ćNt, gdje je očigledniji još veći iskorak prema brojnijem pisanju jatova.⁶ U IP gotovo posve dominira ikavski refleks. Vidljivo je to iz Tablice 1.⁷

Tablica 1. Odnos jata i njegovih odraza (e/i):

	gNt1	gP	ćP	ćNt	IP
Iv 16, 23-31	doselê	= gNt1	= gNt1	= gNt1	doseli
Iv 14, 23-29	gorê	= gNt1	= gNt1	gori	= gNt1
Mt 24, 15-28	ovdi	ovdê	ovdê	= gNt	-
Mt 24, 15-28	onde	ondê	ondê	= gNt	-
Mt 24, 15-28	na gore	= gNt1	= gNt1	na gorê	-
Iv 14, 23-29	u menê	= gNt1	va mni	=ćP	= gNt1
Lk 14, 16-24	večerê (G jd)	= gNt1	= gNt1	vêčere	večere
Mt 7, 15-23	menê	= gNt1	= gNt1	meni	= ćNt
Iv 16, 23-31	tebê (D jd)	= gNt1	= gNt1	= gNt	tebi
Iv 3, 1-15	tebê (D jd)	= gNt1	= gNt1	tebi	tebe
Iv 21, 20-25	tebê (D jd)	= gNt1	= gNt1	tebi	-
Lk 14, 16-24	slugê (D jd) ⁷	= gNt1	= gNt1	slugi	slugi
Lk 2, 41-52	u družbi	v družbê	= gP	v družbi	= gNt1
Iv 3, 1-15	našêga	našega	= gP	= gNt1	našega

⁶ Ovakvo je stanje osobito dobro dokumentirano u popisu razlika između gNt i ćNt, koje smo priredili u okviru navedenoga projekta.

⁷ Čuvanje završetka *a*-osnova svojstveno je nekim čakavskim govorima, stoga ga Fancev ne povezuje s utjecajem crkvenih (tradicionalnih) tekstova (usp. Fancev 1916a: 217-218).

	gNt1	gP	ćP	ćNt	IP
Lk 5, 1-11	dvê Plavê	= gNt1	= gNt1	= gNt1	dvi plavi
Lk 16, 3-31	vratêh	= gNt1	= gNt1	vratehъ	vratih
Lk 14, 16-24	placêh	= gNt1	= gNt1	= gNt	placeh
Lk 24, 13-35	pismih	= gNt1	= gNt1	pismêhъ	-
Lk 16, 3-31	umre	= gNt1	= gNt1	umrê	umri
Lk 16, 3-31	umrê	= gNt1	= gNt11	= gNt	umri
Iv 20, 24-30	zove	zovê	= gP	= gNt	-
Lk 21, 25-34	v lune	v' lunê	= gP	= gNt1	= gNt1
Mt 11, 2-11	slipi	slêpi	= gP	= gNt1	= gNt1
Iv 20, 24-30	ne bišê	ne biše	ne biše	= gNt1	-
Iv 14, 23-29	prêbivališće	= gNt1	prebivališće	= ćP	= gNt1
Iv 16, 23-31	nêste	= gNt1	= gNt1	niste	niste
Iv 16, 23-31	vrême	= gNt1	= gNt1	vtime	=ćNT
Iv 15, 26-27; 16, 1-4	vrême	= gNt1	= gNt1	vtime	=ćNT
Iv 15, 26-27; 16, 1-4	vrême	= gNt1	= gNt1	vrime	vtime
Lk 21, 25-34	lêto	= gNt1	= gNt1	= gNt1	lito
Iv 16, 23-31	navêstiti	= gNt1	= gNt1	= gNt1	navistiti
Mt 15, 15-28	vira	vera	= gP	vêra	= gNt
Iv 16, 23-31	vêrovali	= gNt1	= gNt1	= gNt1	virovali
Iv 16, 23-31	vêruemo	= gNt1	= gNt1	verujemo	virujemo
Iv 3, 1-15	veruete	= gNt1	= gNt1	= gNt1	virujete
Iv 3, 1-15	verovati	= gNt1	= gNt1	= gNt1	virovati
Iv 3, 1-15	verue	= gNt1	= gNt1	= gNt1	viruje
Iv 3, 16-21	dila	dêla	= gP	dela	-
Iv 15, 26-27; 16, 1-4	krepitel	krêpitelъ	krêpitelъ	= gNt1	= gNt1
Lk 5, 1-11	kolina	= gNt1	= gNt1	kolêna	= gNt1
Lk 14, 16-24	večeru	= gNt1	= gNt1	vêčeru	= gNt1

Morfološke razlike među tekstovima vidljive su i kod glagolskih i kod imenskih vrsta riječi. Primjeri su predočeni u Tablici 2. Naprimjer, u prezentu u 1. licu jd. variraju stari nastavak *-u* i noviji nastavak *-m* (npr. *budu/budem*); za 3. lice množine stari nastavak *-ut* i noviji nastavak *-u* (*prebivajut / prebivaju*). Tekstovi se većinom poklapaju u toj dinamičnosti, tek će osobita minuciozna raščlamba potvrditi da je udio starijih osobina, tada zacijelo crkvenoslavizama, tek blago veći u ćiriličkom korpusu. U IP, očekivano već, prevladavaju mlađi (necrkvenoslavenski) nastavci. Kod imenskih riječi uočavamo da u I jd. imenica ženskoga roda nalazimo stari nastavak *-u* u gNt, ćNt, gP i ćP, no zamjećujemo tamo i mlađe inačice (tipa „ženom“). Takvi su primjeri podjednako zastupljeni i u starijem i u mlađem dijelu korpusa, jedino se načelno može reći da su „stariji“ oblici nešto češći u ćNt. Također, A jd. zamjenice za srednji rod javlja se u mlađem obliku *ga*, no i u starijem obliku *je*, pri čemu je prva uporaba znatno češća. Tek u ćiriličkim izdanjima (ćP i ćNt) nešto češće nalazimo tradicionalniji/crkvenoslavenski oblik. Neobičnom možemo smatrati upotrebu dvojinjskih oblika kod glagola u IP, najmlađem dokumentu, dok na istome mjestu svi ostali, stariji dokumenti imaju množinu. Pretpostavljamo, riječ je o rezultatu kolacioniranja s kojim starijim predloškom. Jedan od zaključaka prema kojemu se krećemo jest da je najveći otklon od jezika prvih glagoljskih protestantskih prijevoda zabilježen u ćNt i, dakako, u IP. U odnosu na zamjetne tendencije u tradicionaliziranju pravopisnih rješenja, na morfološkom planu razlike su tek neznatne.

Tablica 2. Morfološke odlike protestantskih biblijskih tekstova:

	Gram. oblik	gNT1	gP	ćP	ćNt	IP
Iv 16, 23-31	<i>pz. 1. l. jd.</i>	budu	= gNt1	= gNt1	budem	= gNt1
Lk 18, 9- 14		postim	= gNt1	= gNt1	= gNt1	pošću
Lk 11, 14-28	<i>pz. 3. l. mn.</i>	grede	= gNt1	= gNt1	gredet	= gNt1
Lk 11, 14-28 Mt 7, 15- 23 Mt 7, 15- 23		prebivajut, trgajut, vržet se	= gNt1	= gNt1	= gNt1	prebivaju, targaju, se varže
Mt 11, 2-11	<i>akt. ptcp. pz.</i>	kolimbae	kolimba'juć	= gP	= gNt	= gP
Iv 1, 19-28 Lk 18, 31-43 Lk 10, 23-37		govoreć, slaveć, putujuć	= gNt1	= gNt1	= gNt1	govoreći, slaveći, putujući
Lk 14, 1-12		govoreć	= gNt1	govoreće	= gNt1	govoreći

	Gram. oblik	gNT1	gP	ćP	ćNt	IP
Lk 10, 23-37	<i>akt. ptcp. pret. I.</i>	vidivši	= gNt1	vidivše	= gNt1	= gNt1
Iv 1, 19-28	<i>im, I. jd. ž. r.</i>	z vodom	z vodu	= gP	= gP	= gNt
Iv 2, 1-11		vodu	= gNt1	= gNt1	= gNt1	vodom
Iv 3, 1-15		vodom	= gNt1	= gNt1	vodu	= gNt
Mt 15, 15-21	<i>im. G jd. ž. r.</i>	od trpezi	trpeza	= gP	= gNt1	trpeze
Lk 15,1-10	<i>im. L jd. sr. r.</i>	na nebê	= gNt1	= gNt1	v nebu	na nebi
Lk 19, 41- 48	<i>im. L jd. m. r.</i>	va templê	= gNt1	= gNt1	vъ templi	u templu
Lk, 14, 16-24	<i>zamj. A jd. sr. r.</i>	vidêti <i>ga</i> (selo)	= gNt1	= gNt1	vidêti je	= gNt1
Mt 18,1-11		izderi <i>ga</i> (oko)	= gNt1	izderi <i>je</i>	= gNt1	-
Mt 6, 24-34		čim <i>ga</i> hoćete oditi (tilo)	= gNt1	= gNt1	čim <i>je</i> hoćete oditi	se odiete
Lk 7, 11- 17	<i>zamj. I. jd. ž. r.</i>	grediše <i>š njom</i>	= gNt1	= gNt1	<i>š nju</i>	= gNt1
Mt, 21, 1-9	<i>dvojina/ množina</i>	odrišite i dovedite	= gNt1	= gNt1	= gNt1	odrišita i dovedita
Mt 11, 2-11		jeste slišali	= gNt1	= gNt1	= gNt1	jesta slišala
Iv. 2, 1-11		vêdra dva	= gNt1	= gNt1	vedrê dvê	= gNt1
Lk 24, 13-34		k njim	k njima	= gP	= gP	-
Lk 24, 13-34		š njimi	š njima	= gP	= gP	-
Lk 24, 13-34		naidoše	naidosta	= gP	= gP	-
Lk 24, 13-34		rekoše	rekosta	= gP	= gP	-
Lk 10, 23-37	<i>izricanje posvojnosti</i>	rane njega	= gNt1	= gNt1	rane njegovе	= ćNt
Lk 17, 11-19		k nogam njega	= gNt1	= gNt1	= gNt1	K noga njegovim

Provjerit ćemo sada kako je bilo s onim za razumijevanje teksta najključnijim – **leksikom**. Dio primjera predstavili smo u Tablici 3. Iako je Franjo Fancev isticao da je ćNt i na ovome planu „skretao prema crkvenoslavenskome“ (1916a: 154), stanje valja provjeriti. Premda se navedeno „skretanje“ može potvrditi na ortografskoj razini najviše, malčice i na morfološkoj, na leksičkoj – unatoč očekivanjima – uopće se ne može. To nas i ne treba čuditi: svako takvo skretanje u tradicionalno bilo bi odudaranje od temeljnoga koncepta – težnje za razumljivošću. Ako katkad i zateknemo koji crkvenoslavenizam, bit će to zato što je on već toliko udomaćen da ga se i ne smatra dijelom toga, apostrofirano „nerazumljivog“, starog jezika o kojem govori Primož Trubar u svom njemačkom predgovoru glagoljskog Novog testameta⁸. Niti na relaciji čakavski-štokavski ne možemo biti dubljeg spoznajnog dosega, jer općim rječnikom hrvatskih srednjovjekovnih tekstova kao osloncem još ne raspolazemo.

Tablica 3. Leksička raznolikost protestantskih biblijskih tekstova:

	gNt1	gP	ćP	ćNt	IP
Mt 2, 2-12	ditić	= gNt1	= gNt1	dite	= gNt1
Mt 2, 2-12	poite upitaite	idite i ispitaite	= gP	= gNt1	idite i upitaite
Mt 2, 2-12	poidoše	otidoše	= gP	= gNt1	= gP
Mt 2, 2-12	podmudro	nastoino	= gP	= gNt1	nadstoino
Mt 2, 2-12	blago svoje	= gNt1	skroviča svoja	= ćP	= gNt1
Mt 8, 1-13	vlizeš	prideš	= gP	vnideš	= ćNt
Mt 8, 1-13	ozdraviti	očistiti	= gP	= gP	
Mk 8, 1-9	da naprid kladu	= gNt1	= gNt1	da pred̂polože	-
Mk 8, 1-9	ostavi	pusti	= gP	odpusti	= gP
Mk 8, 1-9	odnesoše	= gNt1	= gNt1	dvignuše	= gNt1

⁸ Čitav je predgovor preveden u latiničkom prijepisu glagoljskog izvornika *Novi testament I. dio 1562*. (2013). Predgovor je prevela Marina Miladinov i dio o „nerazumnom starom jeziku“ glasi: „Hrvati Dalmatinci, Bosanci, Srbi i Bugari također imaju vlastite jezike, pisane dvjema vrstama pisama ili slova, ali do sada nisu imali nijednu cjelovitu Bibliju ili katekizam na svome jeziku, nego su si morali pomagati brevijarima, molitvenicima i misnim knjigama, a te su knjige napisane prije mnogo godina i tako su *nejasne i nerazumljive*, ispremiježane u prijevodu s mnogim latinskim riječima, da čak ni sami svećenici ne razumiju mnoge riječi u nedjeljnim Evanđeljima.“ (*Novi testament, latinički prijepis glagoljskog izvornika 2013*: 20)

	gNt1	gP	ćP	ćNt	IP
Lk 8, 4-15	kon puta	= gNt1	pri putê	poli puta	= gNt1
Lk 8, 4-15	potaptano	potlačeno	= gNt1	potrptano	potarptano
Lk 11, 14-28	hudobe	= gNt11	= gNt1	d'javle	= ćNt
Lk 21, 25-34	stabla	= gNt1	dreva	drêva	= gNt1
Iv 2, 1-11	sude	= gNt1	= gNt1	sasude	= ćNt
Iv 2, 1-11	ukaza	= gNt1	= gNt1	skaza	očitoval jesi
Iv 14, 23-29	nadahnuti	= gNt1	= gNt1	opomenuti	= gNt1

Usporedbenim pristupom opsežnom korpusu nastalom u sedam godina nastojali smo pokazati dinamiku jezičnih promjena koju su razvijali i prevoditelji i korektori i priređivači. S jedne strane raznolikost je zasvjedočila nesigurnost, ali se razaznao i cilj kojemu su postupno smjerali svi napori – da se zajamči i razumljiv tekst, ali i jasan izraz prema tradiciji. Svojom smo raščlambom ovdje nastojali pokazati i stupanj povezanosti pojedinih izdanja i stupanj iskoraka pojedinih. Pokazala su se očiglednima dva krupnija prijeloma u redigiranju tekstova: jedan nakon izdanja prvog dijela gNt, gP i ćP, dakle prije tiskanja ćNt – u svibnju 1563. (kada se odustaje od snažnijeg zaokreta prema govornom jeziku, osobito prema štokavštini), te drugi u pripremi IP pet godina poslije (1568.). Između jezičnih običaja glagoljskoga i ćirilskoga korpusa nije bilo znatnih razlika po pismu (koliko po vremenu), što se za IP (gdje je prilagodba dalmatinskoj formi osobito jaka) nipošto ne može reći: tu su i vrijeme i pismo (dakle prostor) bili čimbenikom još snažnije orijentacije prema narodnom izričaju. Osim toga, jedna je od važnijih spoznaja očigledna činjenica da se, unatoč svim prepoznanim jasnijim prijelomima u uređivanju tekstova, ogleđa i kontinuirana skrb o jeziku, leksiku i ortografiji: već u drugom promatranom izdanju – gP ima noviteta u odnosu na gNt1, a katkad – iako rijetko – i u ćP u odnosu na prethodno otisnutu gP. Mnoga su pitanja ostala otvorena, a neke spoznaje gotovo na razini slutnje, ali potvrdilo se da daljnji put do punog uvida u stanje leži u još intenzivnijem pristupu koji će polučiti rezultatima tek kada filologija uđe u posve novu digitalizacijsku eru. Kao što je već dobro uočeno, veliko prevodilačko djelo naših protestanata – iako zapravo brzo palo u zaborav (i gotovo da taj zaborav u javnosti i danas uživa) – otvorilo je vrata protureformatorskom, obnoviteljskom, jezičnom projektu obraćanja također središnjem korpusu južnih Slavena, koji će s vremenom steći potpunu hrvatsku fizionomiju i iskazati svoju još veću otvorenost prema slavenskom Istoku, no ne više na čakavskoj (djelimice hibridnoj osnovi), nego na

drugo] – jednonarječnoj štokavskoj, eksplicitno okrenutoj istoku i zaleđu, koja je zauzimala još širi prostor i bila u prostornom uzletu.

Izvori

Jembrih, Alojz., ur. *Novi testament*, 1563; ćirilski pretisak (2008) Zagreb, Ljubljana: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“, Narodna in univerzitetna knjižnica.

Matak, Dragutin, ur. *Novi testament, I. dio, 1562; latinički prijepis glagoljskog izvornika* (2013). Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.

Matak, Dragutin., ur. *Novi testament, II. dio; 1563; latinički prijepis glagoljskog izvornika* (2015) Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.

glagoljska Postila:

http://idb.ub.uni-tuebingen.de/diglit/Gi108_qt

ćirilaska Postila:

<https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=15259>

latinička Postila:

<https://www.uni-regensburg.de/library/digitization/ebooks-on-demand/index.html>

Literatura

Bratulić, Josip. 1983. Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik. „Radovi Zavoda za slavensku filologiju“, 18: 43–49.

Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Čupković, Gordana. 2010. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novog testamenta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. „Filologija“ 55: 1–36.

Damjanović, Stjepan. 2010. Koji je jezik za knjige prikladan (Nešto napomena uz jezikoslovne dvojbe hrvatskih protestanata), u: Stadnik-Holzer, E., Holzer, G. (ur.) *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven: Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag* (Schriften über Sprachen und Texte 10), Frankfurt – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang: 29–37.

Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU“, 212: 147–225.

- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga, „Rad JAZU“ 214: 1–112.
- Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- Jembrih, Alojz. 2006. Od uspjeha do izjave ‘viel falsch’ o uraškom glagoljskom *Novom zavjetu*. „Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine“ XXXII/63–64: 35–67.
- Jembrih, Alojz. 2016. *Pogovor uz pretisak glagoljskoga Novog testameta (1562/1563), II. ispravljeno i dopunjeno izdanje (poseban otisak)*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Matak, Dragutin. (ur.) 2013. *Novi testament, I. dio, 1562; latinički prijepis glagoljskog izvornika* Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.
- Matak, Dragutin. (ur.) 2015. *Novi testament, II. dio; 1563; latinički prijepis glagoljskog izvornika* Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.
- Matešić, Josip. 1992. O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma. „Buzetski zbornik“ XVII: 11–14.
- Žagar, Mateo. 2018. Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke“. U: Stipe Botica, Marija Malnar Jurišić, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (ur.). *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. (Beograd, 20. – 27. kolovoza 2018). Zagreb. Hrvatsko filološko društvo: 213–224.
- Žagar, Mateo. 2019. Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata. *Verba volant – scripta manent: Zbornik u čast akademika Stjepana Krsića O. P.* Vinicije B. Lupis i Branko Matulić (ur.) Split. Sveučilište u Splitu: 845-864.

Kratice

- gNt1= prvi dio glagoljskoga Novoga testameta, otisnut 12. I. 1562.
- gNt2= drugi dio glagoljskoga Novog testameta, otisnutom sredinom 1563.
- ćNt= ćirilski Novi testament, otisnut 4. V. 1563.
- gP= glagoljska Postila, otisnuta 30. X. 1562.
- ćP= ćirilaska Postila, otisnuta 1. I. 1563.
- lP= latinička Postila, otisnuta 1568.

Summary
THE CORRELATION OF BIBLICAL TEXTS FROM THE URACH
PROTESTANT PRESS

Biblical texts appear under several titles and in a number of editions published by the Croatian Protestant circle at Urach and Regensburg in the 16th century: in the Glagolitic edition of the New Testament (1562), the Cyrillic one (1563), and in Postila lectionaries (Glagolitic from 1562 and Cyrillic from 1563), all of which were printed at the Urach press. The Latin version of Postila was published at the Regensburg press in 1568. On this occasion we are going to compare the representative corpus of lectionary texts, attested in all five printed templates. Although their different linguistic status has already been observed, we will try to identify the course of the editor's intervention on various linguistic levels (orthographic, graphematic, morphological, syntactic and lexical). Considering the huge impact of the first complete Croatian translation of the New Testament, both in the context of the modern period guidelines for formation of European literary languages and the entire history of Croatian literary language, it is quite important to perceive the challenges the Croatian Glagolites faced in the process of abandoning Old Church Slavic and embracing Chakavian dialect including Shtokavian and Kajkavian elements.

Key words: the *Bible*, the protestant translation of Bible, the *New Testament*, *Postila*, glagolitic script, cyrillic script

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 50-63.